

УДК 821.161."10/12"

Т. В. Сивець

Сутність релігійного морального імперативу в проповідницькій літературі українського середньовіччя

Стаття присвячена визначенню морального імперативу книжників доби Київської Русі, який вони акумулювали під час концептуального освоєння дійсності в оригінальних текстах різножанрового спрямування. Текстовим маркером вияву релігійної свідомості постають проповіді як репрезентанти найвищого прояву аксіологічних характеристик доби середньовіччя. Глобальна увага приділена проповідям Іларіона Київського, Феодосія Печерського та Володимира Мономаха. Ключові слова: моральний імператив, аксіологічний аспект, євангельська мораль, богословська етика, проповідь, концептуальна картина світу.

Статья посвящена определению морального императива книжников эпохи Киевской Руси, который они аккумулировали во время концептуального освоения действительности в оригинальных текстах разножанрового направления. Текстовым маркером проявления религиозного сознания выступают проповеди как репрезентанты высшего проявления аксиологических характеристик средневековья. Главное внимание уделено проповедям Иллариона Киевского, Феодосия Печерского и Владимира Мономаха. Ключевые слова: моральный императив, аксиологический аспект, евангельская мораль, богословская этика, проповедь, концептуальная картина мира.

The article is devoted to the definition of the moral imperative of the scribes of the Kiev Rus era, which they accumulated during the conceptual development of reality in the original texts of multi-genre orientation. The text mark of the manifestation of religious consciousness sermons appear as representatives of the highest manifestation of the axiological characteristics of the Middle Ages.

The article proposes an analysis of the types of Christian ethics which are the basis for forming of Christian concepts. The artistic reality of medieval scribes is completely subordinated to theocentric contemplation, therefore, the conceptual picture of the world is dominated by sacred concepts. Hermeneutical keys to understanding the medieval picture of the world is a religious moral imperative in the explicitation of Christian norms, values and concepts. The main attention is paid to the sermons of Illarion of Kiev, Theodosius of Pechersk and Volodymyr Monomakh.

Key words: moral imperative, axiological aspect, evangelical morality, theological ethics, sermon, conceptual picture of the world.

Доба середньовіччя як на теренах Київської Русі, так і західно-європейська модель реалізації тогочасного життя була мірилом експлікації своєрідних культурних цінностей теоцентричного спрямування. Божественні істини на ранньому етапі християнства пропалувалися через посередництво перекладної книжності, потім завдяки аплікативному методу з'являлися зразки оригінальної літератури, що вирізнялися особливими постатями, які формували християнський ідеал чеснот і породжували концепцію святості у проповідницькій, агіографічній та літописній традиції. Оскільки моральний імператив особистості регулюється певним набором поведінкових норм і переконань соціальної та індивідуально-внутрішньої специфіки, то й особа автора в цей період набуває особливого статусу, хоч вважається, що авторська позиція являла собою імперсональну стратегію з набором алегорично-символічних імплікативів.

До проблеми богословської етики, християнських цінностей та особливостей середньовічної культури зверталися В. Бодак, А. Бродецький, С. Неретіна, І. Богачевська, С. Булгаков, І. Ісіченко, П. Пуар, Р. Хейз, В. Гуроян, Й. Зізіулас, Ч. Тейлор. Окремі аспекти концептуальної картини світу розкрито у працях С. Єфремова, Д. Чижевського, М. Грушевського, М. Возняка.

Релігія відіграє в культурі значну роль, її можливості часто визначаються культуротворчими, такими, що здатні спрямовувати до мистецької інспірації. Так, В. Бодак вважає, що релігія в культурі задає аксіологічні координати, ієрархію цінностей, повідомляє культурній діяльності вищу єдність і смисл [3, с. 23]. Теоцентризм в добу Київської Русі сприяв урегулюванню соціальних відносин, завдяки тим уявленням і цінностям, що переважно через болгарське посередництво проникали в Києворуську державу, формувався моральний імператив нової релігії, яка закликала до високого авторитету Святого Письма, орієнтування на поведінкові норми Ісуса Христа. Вищого, ніж Бога, не було і не могло бути, тому базовим концептом поставав саме Бог, а в приядерній зоні розміщувалися сакральні поняття і образи (апостоли, пастирі, віра, хрест). Периферійною ж зоною визначалися асоціативно-образні концепти, котрі майстерно обиралися проповідниками відповідно до мети проповіді, канонів репрезентації відповідного жанру та впровадження алегорично-символічної оповіді. Внутрішній моральний імператив книжника, з одного боку, підкріплювався релігійним розумінням основ віри, а з іншого - індивідуальними уявленнями про добро і зло, поняття гріха, окремими установками, які на емпіричному рівні дозволяли розмежувати поняття гріховності та

праведності. Транслюючи божественні істини через особистісну візію світоглядних позицій, середньовічний книжник поставав духовним медіатором між державою та церквою, а оригінальна література набувала рис ідіостилістичного обґрунтування християнських концептів.

Мета статті - охарактеризувати постать середньовічного книжника та образи, які він обирає для своїх текстів з погляду моральних християнських цінностей, та прослідкувати їх репрезентацію в зразках проповідницької літератури.

Зауважимо, що автори проповідей мали духовний сан, виходили або із книжних осередків, або свідомо присвячували своє життя служінню Богу з раннього дитинства, як це зробив Феодосій Печерський. Те, чим могли керуватися особистості у виборі свого покликання та у процесі літературної діяльності, І. Барбур визначає у трьохвекторному спрямуванні християнської етики. За словами вченого, перший тип християнської етики реалізується у виборі добра задля досягнення або цілей, або цінностей, якими цілі визначаються. Другий тип - це вірність обов'язку, що ототожнюється із послухом божественному закону, а третій обумовлюється етикою відгуку, "вищою нормою, а не конкретним набором правил". Таким чином, віра та турбота про ближнього постає вдячним відгуком за те, що зробив для людини Бог [6, с. 54—55].

Цікаву концепцію "трьох малих діл" на підставі християнських цінностей формулює Володимир Мономах. Це був не священик, а можновладна особа, яка представляла тип ідеального правителя. *"Поученьє Володимира Мономаха"* орієнтувало нащадків на добродієсне життя у вірі, автор апелює до священного авторитету Святого Письма та богослужбових книг (Псалтир), а також на підставі власного досвіду аналізує поведінкові норми з граничним розмежуванням добра і зла: *"Яко отець, чадо своє любя, бья, и пакы привлачить є к собѣ, тако же и господь нашъ показал ны єсть на врагы побѣду, Зми дѣлы добрыми избыти его и побѣдити его: покаянемь, слезами и милостинею"* [8, с. 39].

О. Александров, характеризуючи умови для морального вчинку, виділяє п'ять критеріїв, за якими визначається моральність тієї чи іншої особи. Одним з головних критеріїв постає так звана "свідома моральність", тобто здатність людини розуміти мотиви своїх вчинків та співвідносити їх із епістеміологічною системою уявлень про добро і зло, дозволене та недозволене [2, с. 15]. Так, книжники доби середньовіччя виступали носіями християнських ідеалів або витворювали образи, які уособлювали високі цінності. Дослідниця образів

Київської Русі О. Сліпушко зауважує, що проповідники часто зверталися до образів, які відповідали релігійним канонам та уявленням часу, обстоювали ідеї добра, правди і справедливості, але тим не менше як автори лишались діяльними особами, котрі ці ідеали впроваджували у власне життя та навчали паству дотримуватись відповідного рівня ієрархії цінностей [10, с. 273-274].

Іларіон Київський - русин, якого Ярослав Мудрий назначив митрополитом у Київській Русі при святій Софії, є автором визначального за ідеологією та духовним наповненням проповідницького твору *"Слово про Закон і Благодать"*. Він формує низку конкретних та алегоризованих образів у антитетичній манері оповіді, протиставляючи за етичними нормами абстракції добра і зла через узагальнені образи закону та благодаті. Релігійний моральний імператив він вбачає у вчинках Ісуса Христа, народу руського, Ярослава Мудрого та Володимира, яким і воздає "хвалу". Найшанованіших слів заслуговує вищий прояв божественної любові до людей - Ісус Христос: *"Христось слѣпыя ихъ просвѣти, прокаженыя очисти, сълукыя исправи, бѣсныя исцѣпи, раслабленыя укрѣпи, мертвыя въскрѣси"* [7, с. 287]. Ярослав Мудрий та Володимир характеризуються як духовно зрілі особистості, які стали справжніми вчителями та наставниками для народу руського, прийнявши християнство. Ярослав Мудрий побудував вищий Премудрості храм для поширення благодаті серед людей, а Володимир просвітив світлом благодаті весь народ, а тому є визначальною особистістю для історії свого часу та нащадків. А. Гуревич слушно зазначає, що середньовічний символ чи образ ніколи не був етично нейтральним. Ієрархія символів була одночасно й ієрархією цінностей, адже кожна істота на землі вартує чогось і має особливе призначення [4, с. 267]. Ось чому Іларіон Київський вибудовує певну шкалу аксіологічної значущості кожного із реальних постатей та дає власну оцінку етичних вчинків князів, вибудовує алегорично-символічну систему інакомовлень, де простежується співмірність вагомості "доброго", корисного, актуального, "благодатного" та "старого", гріховного, "протизаконного".

Досліджуючи моральні настанови у богословському спрямуванні, архимандрит Платон Ігумнов розмежовує формування релігійної та ціннісної свідомості, де перша пов'язана з вірою, а інша з вибором [1, с. 13-14]. Автор також згадує про феномен благодаті, проте аналізує його у двовимірному розумінні: як набір християнських норм поведінки та трансцендентну сутність, яка веде людину до обожнення, святості, свідчить про духовну трансформацію особистості, що у Києво-Руській

державі призвело до формування руського пантеону святих, адже концепція святості просто не могла не розвинути, якщо держава мала стільки високоморальних і духовно орієнтованих взірців. Духовний наставник і автор літературних творів у жанрі проповіді Феодосій Печерський - це та особистість, чий моральний імператив був сформований дуже рано, а релігійна та ціннісна свідомість одностайно виважилась у свідомому виборі віри та покликанні служити Богу і людям. Будучи ігуменом Києво-Печерського монастиря, Феодосій вів досить активний спосіб життя, встигаючи наставляти чернецтво, вірян та духовно підтримувати князя Ізяслава. Манера його оповіді традиційна для етичної проблематики: добре / недобре. Особливо така дихотомія суджень проявлена у *"Посланні до князя Ізяслава"*, де книжник виходить із позицій правильності християнської віри на теренах держави і латинського гріховного зразка: *Латиняни (бо) Євангелію і Апостол мають, і ікони святі, і до церкви ходять, але віра їхня і закон - нечисті* [7, с. 320]. Дослідник сучасної православної етики А. Дідківський підкреслює, що перша риса православного розуміння євангельських образів - це різке протиставлення добра і зла, світла і темряви, життя і смерті, а отже манера оповіді і Феодосія Печерського, й Іларіона Київського цілком вписуються у літературний канон експлікації християнських концептів та образів [5, с. 155].

Отже, метою творів, як зазначають автори "Слов'янської релігійної філософії" Л. Конотоп та З. Швед, у Київській Русі було становлення релігійних світонастанов. Моралізм давньоруських літописів чітко віддзеркалював релігійно-моральний ідеал самих літописців [9, с. 44]. Те ж стосується у будь-якого іншого жанру, де автор-проповідник обстоював релігійний імператив через власне бачення вчинків конкретних осіб або імплікував це у символічно-алегоричній формі. Прикметним для проповідницької літератури є застосування антитетичного представлення в образах та концептах етичної проблеми добра і зла. Книжники прагнуть максимально точно відтворити правильність чи неправильність етичних вчинків, підпорядкувати це ієрархії аксіологічних характеристик з погляду християнства. Подібне втілення релігійного імперативу можна розглядати як перспективне дослідження у жанрах агіографії та літописання.

Література

1. Архимандрит Платон (Игумнов). Православное нравственное богословие [Електронний ресурс] / архм. Платон (Игумнов). - Режим доступу: <http://lib.kdais.kiev.ua/fiies/igumnov.Pdf>. - Назва з екрана.

2. Александров А. Д. Научный поиск и религиозная вера / А. Д. Александров. - М.: Политиздат, 1974. - 63 с. - Б. ц.
3. Бодак В. Християнський моральний імператив: культуротворчі можливості / В. Бодак // Українське релігієзнавство. - 2003. - № 27-28. - С. 22-32.
4. Гуревич А. Я. Категории средневековой культуры / А. Я. Гуревич, В. І. Яшан. - М.: Искусство, 1972. - 318 с.
5. Дідківський А. Євангельська мораль як фундамент традиційної та сучасної православної етики / А. Дідківський // Наукові записки Національного університету "Острозька академія". - Серія "Філософія". - 2015. - Вип. 17. - С. 154-159.
6. Иен Барбур. Этика в век технологии / Иен Барбур. - Серия "Богословие и наука". - Библиейско-богословский институт св. апостола Андрея, 2001. - 369 с.
7. Золоте слово: хрестоматія літератури України-Русі епохи середньовіччя IX—XV століть: Література раннього середньовіччя (до 988 року); Література високого середньовіччя (988-1240) / за ред. В. Яременка ; упоряд.: В. Яременко, О. Сліпушко. - К.: Аконіт, 2002. - 800 с.
8. Золоте слово: хрестоматія літератури України-Русі епохи середньовіччя IX-XV століть: Література високого середньовіччя (988-1240); Література пізнього середньовіччя (1240 - середина XV ст.) / за ред. В. Яременка ; упоряд.: В. Яременко, О. Сліпушко. - К.: Аконіт, 2002. - 802 с.
9. Конотоп Л. Г. Слов'янська релігійна філософія: головні особливості та динаміка руху ідей : навч. посіб. / Л. Г. Конотоп, З. В. Швед. - К.: Літера ЛТД, 2006. - 320 с.
10. Сліпушко О. Еволюція та функціонування літературних образів у книжності Кисворуської держави (XI - перша половина XIII ст.): монографія / О. Сліпушко ; КНУТШ. - К : Аконіт, 2009. - 416 с.